Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, 58
Warszawa 2023
Article No. 2954

Citation:
Rutkowska, K. (2023). Nominacje Chrystusa w postylli katolickiej Konstantego Szyrwida *Punkty kazań* (1629, 1644). *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, 58*, Article 2954. https://doi.org/10.11649/sfps.2954

DOI: 10.11649/sfps.2954

Krystyna Rutkowska
(Uniwersytet Wileński, Wilno)

Nominacje Chrystusa w postylli katolickiej Konstantego Szyrwida *Punkty kazań* (1629, 1644)

1. Wstęp

W postylli litewskiego kaznodziei Konstantego Szyrwida[1] występują różnorodne nazwania Chrystusa. Wśród nich najczęściej odnotowywano nominacje o identyfikacji jednostkowej wyrażone imieniem własnym *Chrystus* i *Jezus*, które są rozbudowywane o deskrypcje rzeczownikowe, przymiotnikowe

[1] Konstanty Szyrwid (1580–1631) – jezuita, wybitny teolog i kaznodzieja, autor kazań, a zarazem pierwszy litewski językoznawca, pisarz w języku narodowym. Stworzył podwaliny litewskiej leksykografii, dbał o wypracowanie norm języka literackiego. Studiował w kolegium wileńskim gramatykę, poezję i teologię, retorykę w Dorpacie (Tartu) i Nieświeżu, pobierał nauki z zakresu filozofii w kolegium w Pułtusku. Od 1613 roku aż do śmierci mieszkał i pracował w Wilnie. Wykładał na Akademii Wileńskiej teologię pozytywną i pełnił funkcję kaznodziei w kościele św. św. Janów. W ciągu dziesięciu lat (1610–1611; 1613–1623, z wyjątkiem lat 1617–1618) głosił kazania po litewsku, a w latach 1617–1618 i 1623–1624 – po polsku w kościele św. Kazimierza. Od 1613 roku oprócz pracy w Katedrze

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.en), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2023.
Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences
[Wydawca: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk]

i zaimkowe oraz stanowią podstawę do tworzenia wieloczłonowych szeregów nazewniczych. Jako człon główny w nominacji często występują też nazwy odzwierciedlające relacje Chrystusa z Bogiem i ludźmi – jest On określany jako *Syn*, *Pan*, *Bóg*, *Pośrednik*, *Zastępca*, *Król*, *Monarcha*, *Jednowładca*, *Mistrz*, *Pielgrzym*, *Sternik*. Licznie zostały użyte też określenia metaforyczne: *Dobro*, *Mądrość*, *Sprawiedliwość*, *Światłość*, *Dar*, *Moc*, *Słowo*, *Baranek*, *Zwierciadło*, *Tęcza* i in. Każda z tych nominacji znajduje swoje uzasadnienie w tekście kazań, ujawnia podstawowe cechy i przymioty Chrystusa, w wypadku struktur rozbudowanych lub szeregowych w sposób skondensowany ukazuje wielość walorów i funkcji przysługujących jednej Boskiej Osobie, podkreślając wielkość Jej dokonań.

Celem niniejszego opracowania jest analiza struktury i semantyki tych nominacji ukierunkowana na ukazanie sposobu ich tworzenia oraz funkcji, jaką pełnią w tekście utworu kaznodziejskiego. Zostały one przeanalizowane jako wytwór/produkt tekstu i jednocześnie jako czynnik wpływający na tekst. Zazwyczaj badacze interpretują nazwy własne jako ogniska znaczeniowe, wokół których skupiają się i scalają różnorodne „jednostki sensu współtworzące przestrzeń przedstawioną" (Cieślikowa, 1993, s. 33), które są elementami językowej kompozycji tekstu (Sarnowska-Giefing, 2004, ss. 30–31). W trakcie analizy powiązania między nazwą a tekstem podjęto próbę ukazania roli onomastykonu w procesie kształtowania się tekstu religijnego i szerzej – dyskursu religijnego epoki. Z kolei z opisu zależności pomiędzy tekstem a nazwą wyłania się inny problem, dotyczący udziału tekstu kaznodziejskiego w procesie tworzenia się nazewnictwa osobowego istot duchownych, a więc pośrednio również jego wpływu na rozwój słownictwa religijnego w ogóle.

Pisma Świętego (1613–1614, 1619–1622, 1625–1626) pełnił obowiązki prefekta niższych klas (1616–1618) i akademii greckiej (1620–1621), wygłaszał egzorty dla członków Bractwa Miłosierdzia (1615–1617), stał na czele Kongregacji Ciała Chrystusowego (1621–1622), był też spowiednikiem i kierownikiem duchowym swoich współbraci zakonnych (1625–1628) oraz doradcą rektora (1616–1619). Swoją ogromną wiedzę uwiecznił w pismach. Najważniejsze z nich to wydane około 1620 roku *Dictionarium trium linguarum*, które doczekało się kilku wznowień, oraz postylla *Punkty kazań*. Postylla była pierwszym oryginalnym utworem napisanym po litewsku na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego. Była ona przeznaczona dla księży, którzy języka litewskiego dobrze nie znali, dlatego obok tekstu litewskiego zamieszczono tekst polski. Kazania Szyrwida były napisane w postaci punktów poświęconych podstawowym zagadnieniom wynikającym z interpretacji perykopy biblijnej. Miały więc one charakter skrótowy, ale jednocześnie nie były pozbawione podstawowych cech językowych charakterystycznych dla epoki baroku.

W niniejszym studium nazwa jest rozpatrywana jako wytwór indywidualny autora, a omówione tu badania sytuują się na pograniczu teologii i językoznawstwa, a zwłaszcza w sferze onomastyki kulturowej – nowej dyscypliny, która ma już swoje osiągnięcia i znajduje zastosowanie w badaniach religioznawczych. Zgodnie z założeniami tej dyscypliny nazwa własna niesie informacje o kontekście kulturowym, w którym występuje, i wykazuje z nim powiązania (Rzetelska-Feleszko, 2007, s. 57). Nie bez znaczenia jest tu nie tylko ta wspólnota, która tworzy kulturę i kształtuje normę społeczną, ale też twórca indywidualny, kreator i interpretator ukazujący sposób postrzegania wybranego fragmentu rzeczywistości w kategoriach utrwalonego „wzorca mentalnego" (Lech-Kirstein, 2015, ss. 85–86). Zgodnie z założeniami językoznawstwa kulturowego język nie jest zwykłym odbiciem rzeczywistości, ale raczej jej interpretacją (Bartmiński, 2007, s. 14), zawiera on opis sposobu myślenia użytkowników języka, odzwierciedlenie stosunku posługujących się nim osób do tego, co je otacza (Tokarski, 2001, s. 343). Zakładamy więc, że taką interpretację świata można odczytać też w nazwach własnych.

Jako że niniejsze opracowanie dotyczy utworu kaznodziejskiego, w którym znalazły wyraz różnorodne ze względu na pochodzenie warstwy tekstowe, należy zaznaczyć, że kontekst kulturowy jest tu rozumiany jako: a) ukształtowane poglądy religijne w skali globalnej, czego wyrazem były wykorzystane i objaśniane źródła biblijne i patrystyczne w postylli; b) realna rzeczywistość, swoistość kulturowa otoczenia, w którym kształtowały się kazania. Nie bez znaczenia są tu też pozycja odbiorcy oraz zapotrzebowanie na określony typ słowa. W drugim z wymienionych przypadków najbardziej widoczna jest postawa kaznodziei – odzwierciedla się tu podmiotowość kazań i znajduje wyraz subiektywne podejście do tekstu biblijnego (Rutkovska & Jachimovič, 2022).

2. Stan badań i stosowana terminologia

Nazwy własne w języku polskim były badane wieloaspektowo – wykorzystywano różne ich typy (antroponimy, toponimy, mikrotoponimy). Istnieją też publikacje, w których kładziono nacisk na powiązanie onomastyki z religioznawstwem (Pasek & Skowronek, 2008–2009; Rutkiewicz, 2006). Kilka prac poświęcono analizie tekstów biblijnych lub parabiblijnych i roli teonimów w ich strukturze – tj. problematyce bardzo bliskiej autorce niniejszego opracowania. Nazwy i tytuły Boga, Chrystusa i Maryi utrwalone w *Rozmyślaniach*

przemyskich przedstawił T. Mika (2002), liczne nazwy teonimiczne występujące w prozie kaznodziejskiej XVII wieku opisał I. Szlesiński (1978), obrazy Boga i Szatana na podstawie ich nazywania w XVII wieku zrekonstruowali w swojej pracy W. R. Rzepka i B. Walczak (Rzepka & Walczak, 1999). Nazwy maryjne w tekstach religijnych badała też J. Rutkowska (2014), a o funkcji nazw w kreowaniu obrazu Maryi w tekstach postyllicznych pisała K. Rutkovska (2020a, 2020b). Nominacjom Chrystusa w historii polszczyzny jest poświęcona praca M. Kucały (Kucała, 1999), zaś o sposobie nazywania Chrystusa w wybranych kazaniach Wujka pisała J. Migdał (2004), a porównania nominacji Wujkowych i ich wersji litewskich w postylli Daukszy dokonały K. Rutkovska i K. Jachimovič (Rutkovska & Jachimovič, 2022). I. Winiarska badała nazwy Boga i Chrystusa w dziełach protestanckich (Winiarska, 2000). A. Rejter analizował funkcje nazw Chrystusa i ich stylistyczną wartość w poezji religijnej doby baroku (Rejter, 2014, 2017). Nazwy istot duchownych w pismach mistyków przedstawiła E. Zmuda (2012). Licznie reprezentowane są też opracowania teologiczne, analizujące nazwania Chrystusa [por. ich wykaz w *Encyklopedii Katolickiej* (EK, 1979, ss. 1350–1355) oraz *Słowniku symboliki biblijnej* (SSB, 2017, s. 286)].

Badacze analizujący antroponimię biblijną posługują się terminami *imię*, *tytuł* i *deskrypcja*. J. Rutkowska (2014, ss. 25–44) rozumie imię jako nazwę własną służącą do identyfikacji jednostkowej. Podobnie traktuje tytuły, określając je również jako *nomina propria*, bowiem stanowią one oficjalne nazwania Chrystusa, nadane przez tradycje (np. używane w dekretach synodów, podczas soborów, w nabożeństwach, ikonografii itp.) i należące do oficjalnej tytulatury, dlatego tak jak imię służą do identyfikacji tylko jednej osoby, zazwyczaj ze względu na jej relacje pokrewieństwa (Syn Boży), funkcje w Bożym planie i atrybuty świętości. Deskrypcje zaś, zdaniem J. Rutkowskiej, są strukturami, które zawierają dodatkowe charakterystyki uzualne, nie należą do oficjalnej tytulatury i zazwyczaj stanowią wyraz inwencji autorskiej. Nieco szerzej rozumie deskrypcje E. Zmuda, która do tej klasy zalicza wszelkie określenia pospolite (w tym też tytuły mające znaczenie jednostkowe w tekście religijnym) i struktury zbudowane z *nomina propria* oraz ich różnorodne określenia i uzupełnienia tekstowe (Zmuda, 2012, ss. 67–74). Jako że granica między tytułami a deskrypcjami jest płynna – nie zawsze bowiem można ustalić stopień ich usankcjonowania – w niniejszym studium posłużono się terminem *deskrypcje* w szerokim rozumieniu, zaliczając do nich różnego rodzaju konstrukcje rozbudowane lub objaśnienia peryfrastyczne, także nazwania o charakte-

rze metaforycznym. Zastosowano też termin *deskrypcje predykatywne*[2] na określenie nominacji wprowadzanych za pomocą zdania składowego bądź nazwy ulokowanej w strukturze składniowej o charakterze predykatywnym oraz *deskrypcje tekstowe* mające postać rozbudowanych określeń opisowych, zazwyczaj kilkuzdaniowych.

3. Nominacje Chrystusa w postylli Szyrwida

W niniejszym artykule szczegółowa analiza sposobów nazywania Chrystusa zostanie przedstawiona na kilku mających największą frekwencję przykładach. Są to deskrypcje z wyrazami *Chrystus*, *Jezus*, *Pan*, *Syn*, *Król* i *Bóg* w podstawie, osobno będą omówione też nominacje metaforyczne.

3.1. Chrystus

Najliczniejszą grupę stanowią nominacje jedno- lub wieloskładnikowe z nazwą *Chrystus*[3] w podstawie. Według indeksu sporządzonego przez V. Vasiliauskienė (SI, 2021) imię *Chrystus* występuje w obu częściach postylli 367 razy (łącznie w tekście kazań i w perykopach biblijnych).

Tego typu nazwy jednoskładnikowe o identyfikacji konkretnej są używane bez dodatkowych określeń w narracji, często służą też do uzupełnienia treści pominiętych w zdaniu, uściślając odniesienia do tego imienia, użytego wcześniej w odpowiednim fragmencie tekstu (1), lub zapowiadają cytat biblijny, będący wypowiedzią Chrystusa (2). W takim wypadku użycie imienia pozwala na krótką, jednoznaczną identyfikację osoby, służy klarowności wypowiedzi.

---

[2] Termin *deskrypcje predykatywne* w podobnym znaczeniu stosuje E. Zmuda (2012).

[3] *Chrystus* – to nie imię własne, lecz tytuł wskazujący na doniosłą rolę Jezusa z Nazaretu. Już w Nowym Testamencie stał się swego rodzaju drugim imieniem Jezusa, pochodzi z hebr. מָשִׁיחַ (משיח; *Mešiah*, Meszjah), gr. *Χριστός*, trb. *Christos*, trl. *Hristos* – 'namaszczony, pomazaniec, Mesjasz' (PNT, 1991, s. 243). W *Słowniku grecko-polskim Nowego Testamentu* tytuł ten objaśniony jest następująco: 1. jako imię pospolite 'namaszczony, pomazany, pomazaniec, mesjasz'; 2. jako imię własne 'Chrystus' (SNT, 2007, s. 389). W związku z tym badacze różnie interpretują nazwę *Chrystus*: jako imię własne (np. Kucała, 1999, s. 205; Migdał, 2004, s. 302; Winiarska, 2000, s. 634) lub „deskrypcję określoną, ponieważ niesie ono za sobą określone znaczenie leksykalne wskazujące na mesjańską godność Jezusa" (Zmuda, 2012, s. 164).

(1) Przez ktorego (to ieſt Chryſtusá) nawiękſze y koſztowne obietnice nam darował[4] (PK I, 89–90).

(2) Chryſtus opowiada w tey Ewáng[elii] (PK II, 123).

Pojedyncze, nierozbudowane nazwy mogą być użyte w pozycji finalnej w zdaniu (3, 4), pada wówczas na nie akcent logiczny, co służy skierowaniu uwagi na osobę, której podstawowe cechy zostały wymienione już wcześniej. Wówczas nazwa stanowi rodzaj dopowiedzenia i jest markowana stylistycznie.

(3) tak ieden Kroł / ieden monarchá króluié ná wßytkim świećié Chryſtus (PK I, 133).

(4) To vczynił gdy z głodźił ćiáło ſwe Przenaświętße dla náuki naßey Chriſtus (PK II, 17).

Samo imię jako nazwa jednoskładnikowa występuje również wówczas, kiedy w dalszej części wypowiedzi jest użyta konstrukcja predykatywna, stanowiąca peryfrazę opisującą przymioty Chrystusa i wprowadzająca nowe tytuły (5).

(5) To ieſt národźił ſię Chryſtus / ktory ieſt y człowiek prawdźiwy y Bog prawdziwy / dwie ma naturze człowieczeńſtwo y Boſtwo w iedney oſobie (PK I, 166).

Wśród nominacji złożonych dominują zestawienia, w których imię *Chrystus* jest rozbudowywane o określenie *Pan*, występujące przed wyrazem *Chrystus* lub w postpozycji do niego (6–7), tworząc konstrukcję dwuskładnikową. Akcent w takich wypadkach pada raczej na czynności omawiane w tekście, a Chrystus nie jest centralną postacią narracji.

(6) vczynie ſwe / odſyłał ich do Páná Chryſtuſa / iákoſmy ſłyßeli z Ewangeliey (PK I, 41).

(7) Pan Chryſtus powiada w dźiśieyßey Ewángeliey (PK II, 126).

(8) Iż iáko prorok wiedźiał dobrze / iakie od Chryſtuſa P. wźiął dáry ieſcze w zywoćie matki będąc (PK I, 37).

[4] Imię *Chrystus* wtrącone w tekst cytatu 2 P 1,4: „przez którego nawiętsze i kosztowne obietnice nam darował" (FBW, 2013). W przypisach umieszczono odniesienia do Pisma Świętego na podstawie przypisów marginalnych w kazaniach Szyrwida. Świadczy to bowiem o świadomym wykorzystaniu przez niego odniesień biblijnych w trakcie pisania kazań. Ich wersje oryginalne zostały przytoczone na podstawie Biblii Jakuba Wujka w transkrypcji J. Frankowskiego (FBW, 2013).

Dopiero konstrukcje wieloskładnikowe, podkreślające cechy lub godność Chrystusa, sprawiają, że czytelnik koncentruje uwagę na Jego osobie[5]. Składają się one zazwyczaj z imienia, określenia *Pan* i zaimka dzierżawczego (*nasz*, *swój*) (9–13) lub wskazującego (*sam*) (14). Tylko sporadycznie wyraz *Pan* jest pisany w postaci skróconej (*P.*), co może być interpretowane jako swoista redukcja tytułu godnościowego (14)[6].

(9) náß Pan y w tym dáleko ieſt dźiwnieyßy (PK I, 184).

(10) gdyby (Chrystusa) w Kośćiele prawdźiwym ßukáli / lecz iż tego nie czynią / przeto nie maią Chriſtuſá Páná ſwego (PK I, 206).

(11) Ták Chryſtus Pan náß vroſł drzewem barzo wielkiem (PK I, 310).

(12) Chryſtuſa Páná naßego / w kościele świętym kupczą y przedáią (PK I, 365).

(13) Chryſtus Paṅ náß (dary) tánie przedáie / ábo rácżey dármo nam ie dáie (PK I, 366).

(14) ſam P. Chryſtus / który okręt kośćioła ſwego kieruie (PK I, 275).

W takich zestawieniach, odnoszących się bezpośrednio do Chrystusa, określenia przymiotnikowe, podkreślające boskie pochodzenie Chrystusa, nie są częste (15).

(15) widząc zmartwychwſtáłego Chryſtuſá (PK I, 228).

Zestawienia nominalne z imieniem *Chrystus* w podstawie są rozbudowywane o deskrypcje rzeczownikowe ukazujące funkcje, przeznaczenie lub pochodzenie Chrystusa. W taki sposób tworzone są konstrukcje dwuskładnikowe (16) lub wieloskładnikowe, w których drugi człon rozbudowywany jest o zaimki dzierżawcze *nasz* (17), przymiotniki typu *prawdziwy* (18), przydawki rzeczownikowe w dopełniaczu – *oblubieniec kościoła* (19).

(16) Chryſtus Pielgrzym (PK II, 242).

(17) Iż Chryſtus Zbáwiéćiel náß iuż przyßédł ná ten świát (PK I, 131).

[5] Podobne zjawisko zaobserwował też T. Mika (2002, s. 24) w *Rozmyślaniu przemyskim* w odniesieniu do grupy nominalnej: „Takie nagromadzenie elementów w zakresie grupy świadczy o obciążeniu stylistycznym".

[6] Tego typu zapisy zaobserowowano w litewskim tłumaczeniu postylli Wujka. Skrót ten był stosowany regularnie, co dodawoło przekładowi potoczności, zob. Rutkovska i Jachimovič (2022, s. 218).

(18) Niż Pan Chryſtus prawdźiwy krol náß przyßedł nà świát / mieli ludźie rożnych innych krolow / álbo ráczey Tyránnow bárzo ćiężkich / y okrutnych (PK II, 145).

(19) Tak Chryſtus kościoła oblubienieć ćierpiał wiele ćięßkośći / y boleśći ná ćiele y nà dußy (PK I, 218).

Deskrypcje wieloskładnikowe mogą być tworzone za pomocą konstrukcji predykatywnych typu: *X jest Y* (20, 21) lub *X, który jest Y* (22, 23, 24). Części predykatywne określające Chrystusa mogą być konstrukcjami lakonicznymi opartymi na peryfrazie cytatu biblijnego (wówczas czytelnik koncentruje się na funkcjach przypisywanych Chrystusowi) albo tworzyć rozbudowane szeregi (22) stanowiące potoczne wyjaśnienie deskrypcji biblijnej – *głowa nad wszystkim kościołem* jest zastępowana przez kilka deskrypcji: *starszy*, *pan*, *głowa kościoła swego*. Występują też konstrukcje z zamianą składnika pochodzenia biblijnego *głowa kościoła* na bardziej potoczne określenie z uzupełnieniem o zaimek dzierżawczy – *głowa nasza* (23). Podobne zjawisko zachodzi również wówczas, kiedy tworzone są nominacje wynikające z parafrazowania określenia biblijnego: *pierworodny między wieloma braćmi*, i następuje zamienienie go na frazę prostszą i jednocześnie mniej podniosłą: *jest bratem naszym starszym* (25). Szeregi deskrypcyjne mogą być wprowadzane za pomocą spójnika *albo*, a ich funkcja polega wówczas na wyjaśnieniu nominacji o charakterze metaforycznym poprzez użycie tradycyjnego tytułu – *Syn Boży* (26). Tego typu deskrypcje wieloskładnikowe, szeregowe lub predykatywne sprawiają, że czytelnik koncentruje uwagę na osobie Chrystusa, a użyte zaimki dzierżawcze przybliżają Jego postać wiernym, co w kazaniu ma wielką wagę[7].

(20) Chryſtus ieſt świáłość świata[8] (PK I, 222).

(21) Chryſtus ieſt kapłan[9] (PK I, 222).

(22) Tak Chryſtus ieſt ſtarßym / ieſt panem / ieſt głową kośćioła ſwego. On <prawi> głową nád wßytkim kośćiołem[10] (PK II 130).

(23) Chryſtuſá / ktory ieſt głową náßá (PK II, 228).

[7] O funkcji zaimków dzierżawczych i ich pozycji w zdaniu zob. Rutkovska (2016, ss. 88–91).

[8] Por. odniesienie do tekstu Ewangelii J 8,12, umieszczone na marginesie kazania: „Zasię im wtedy mówił Jezus rzekąc: Jam jest światłość świata".

[9] Por. Ps 109,4: „ty jesteś kapłanem na wieki"; też Hbr 9,11: „Ale Chrystus stawszy się Najwyższym Kapłanem dóbr wszystkich" (FBW, 2013).

[10] Ef 1,22: „jego dał głową nad wszystkim Kościołem" (FBW, 2013).

(24) To ieſt nàrodźił śię Chryſtus / ktory ieſt y cżłowiek prawdźiwy y Bog prawdżiwy (PK I, 166).

(25) Chryſtus ieſt brátem nàßym ſtárßym iáko go Apoſtoł názywa / pierworodnym miedzy wielą bráćiey[11] (PK II, 131).

(26) poználi Chryſtuſá Páná Boſkie ſłowo / àbo ſynà Bożego (PK I, 138).

Występują w postylli też deskrypcje tekstowe, w których do określenia cech Chrystusa wykorzystuje się wiele zdań składowych, stanowiących rozbudowany komunikat obejmujący różnorodne rozbudowane struktury (27)[12]:

(27) króléſtwo Chryſtusa / który ſam iéden wßytkich królеſtw y królów tégo świátá miał być królem / y wiécznié pánować w ſwoiem króléſtwie / iáko práwdźiwy mónárchá ábo iednowładzca (PK I, 132).

3.2. Jezus

Nazwa własna *Jezus*[13] występuje w postylli 160 razy, czyli o wiele rzadziej niż imię *Chrystus*, i stanowi podstawę do tworzenia nominacji jedno-, dwu- oraz wieloskładnikowych. Sposób budowania nominacji ma wiele cech wspólnych z przedstawionymi wyżej deskrypcjami, chociaż nie cechuje go aż tak duża różnorodność.

Imię własne *Jezus* dość często jest używane pojedynczo i stanowi nominację jednoskładnikową (28). Zgodnie z zasadami stylu biblijnego występuje w postpozycji względem orzeczenia (29) i w taki sposób pada na nie akcent logiczny, co w narracji eksponuje osobę Chrystusa.

(28) Pátrz ná Ieżuſá / iáko y iákie rzeczy wyćierpiał nie winny zá náße grzechy! (PK II, 168).

(29) Złożył y ßáty ſwoie Ieżus idąc do zábawy świętey / áby mu ßáty nie przeßkadzáły (PK II, 178).

---

[11] Rz 8,29: „on by pierworodnym między wielą bracią" (FBW, 2013).

[12] Układ szeregowy określeń prostych czy zdaniowych D. Bieńkowska (2002, s. 23) wymienia wśród cech regularnych stylu biblijnego.

[13] Ze względu na pochodzenie wyraz *Jezus* (gr. *Iesous* < hebr. *Ješua* – 'Jahwe jest zbawieniem', < *Jehošua – Jahvė* 'zbawienie') to imię własne. W Starym Testamencie wystepuje wiele osób noszących to imię; do najbardziej znanych należą: następca Mojżesza Jozue, arcykapłan Jozue, syn Josadaka oraz Jezus, syn Syracha, autor Mądrości Syracha (Janowowa i in., 1991). Jak zauważa M. Kucała (1999, s. 206), imię to z pewnością znane było w polszczyźnie od momentu przyjęcia chrześcijaństwa i używane choćby w modlitwach codziennych.

Konstrukcja dwuskładnikowa jest tworzona poprzez dodawanie określenia *Pan* (30) lub uściślenia *Chrystus* (35) zazwyczaj w pozycji przed imieniem *Jezus*. Użycie w postpozycji jest raczej rzadkie[14]. Do imienia własnego *Jezus* są dodawane przydawki określające cechy Chrystusa (*najmilszy*, *trojakiej piękności*) (32, 33). Taka deskrypcja może być dodatkowo rozbudowywana o zaimek wskazujący *sam* (32). Występuje też często wersja przymiotnikowa imienia – *Jezusow* (31, 33, 34).

(30) Aże Pan Ieʒus bárʒo ſię poniżył dla Bogá (PK II, 227).

(31) ćiáło Páná Ieʒuſowe (PK I, 175).

(32) ſam námilßy Ieʒus był ʒábity (PK II, 224).

(33) pięknośći troiakiey Páná Ieʒuſowey / dźiwuy śię (PK I, 175).

(34) Nápomina y przykład P. Ieſuſow / który przez wßytek ſwoy żywot wiele robił y pracował. (PK I, 332).

(35) Chryſtus Ieʒus (PK II, 146).

Wersja przymiotnikowa imienia konotuje takie określenia przypisywane Chrystusowi, jak: *miłość*, *pokora* i *cierpliwość*. Wynika tak z dłuższego cytatu, w którym uwidacznia się sposób objaśniania przez Szyrwida Pisma Świętego i jego parafrazowanie. Zapisane wielką literą nominacje skłaniają do traktowania ich jako cech szczególnej wagi, mających usankcjonowaną w tekście tego autora rangę tytułów Chrystusa (36)[15]:

(36) Iuż weyʒrʒy krotko / y ná kamienie człowieczeńſtwá Ieʒuſoweğ / ktorych wiele / bárʒo ſię iáśnieiących y bláſk przeſliczny ʒ śiebie wydáiących obáczyß. Swieći ſię w niey Miłość Ieʒuſowa ku nam / ktory vmiłował nas / y omył nas ʒ grʒechow náßych[16]. Swieći ſię Pokorá: Sam ſię poniżył ſtawßy ſię poſłußnȳ áż do śmierći[17]. Swieći ſię Cierpliwosć niewypowiedżiána (PK II, 216).

Nominacje wieloskładnikowe *Pan Jezus Chrystus* (37, 38) są rozbudowywane o zaimki dzierżawcze (39–40), co może mieć oparcie w tekście biblijnym, do

[14] Cechę tę za nieczęsto spotykaną uznała też M. Kucała (1999, s. 212), analizując nazywanie Chrystusa w historii polszczyzny: „W zestawieniu *Jezus Chrystus* zdarza się w różnych okresach, ale bardzo rzadko szyk odwrotny: *Chrystus Jezus*".

[15] Stosowanie wielkich i małych liter w tekstach siedemnastowiecznych wydanych w Wilnie było już w miarę ustabilizowane, por. Rutkovska (2019, ss. 369–383).

[16] Ap 1,5: „który nas umiłował i omył nas z grzechów swoich we krwi swojej" (FBW, 2013).

[17] Flp 2,8: „Sam się poniżył, zstawszy się posłusznym aż do śmierci" (FBW, 2013).

którego odwołuje się autor poprzez jego dosłowne cytowanie, lub po prostu jest to związane z naśladowaniem stylu biblijnego (39). W tego typu nominacjach występują też deskrypcje określające funkcje Chrystusa (jest on *zastepcą* ludzi), co stanowi peryfrazę cytatu biblijnego, do którego odwołuje się autor (40).

(37) Oblecʒćie śie w Pana Ieʒusá Chryſtusá (PK I, 54).

(38) duſsa Páná Ieʒuſá Chryſtuſa záwʒdy od ſwego ſtworʒenia byłá święta (PK II, 113).

(39) Niemieyćie ʒbrakowaniem oſob wiáry Pana naſsego Ieʒusá Chryſtusá[18] (Jk 2,1; PK I, 56).

(40) má ten iéſt Iéſus Chryſtus záſtępcá náſs[19] (PK I, 130).

3.3. Pan

Podstawę deskrypcji nominalnej Chrystusa może tworzyć też wyraz *Pan*, ale prawie nigdy nie występuje on w tekście samodzielnie, służy bowiem do nazywania Boga Ojca[20]. Użyty samodzielnie znajduje wyjaśnienie w kontekście chrakteryzującym jego funkcje (41). Nazwa *Pan* tworzy w tekście deskrypcję dwuskładnikową lub wieloskładnikową poprzez dodanie do podstawy zaimka dzierżawczego *nasz* i dwuskładnikowego imienia własnego *Jezus Chrystus*, co uwidacznia się w większości analizowanych przykładów (43–47). Do tytułu *Pan* w układzie szeregowym dołączane są nominacje określające Jego funkcje lub cechy – bycie *Człowiekiem i Bogiem* (45), *Zbawicielem* (46), *Królem* (47). Czasami w ich składzie znajdują się spójniki *a* (42) lub *y* (43, 45) będące wykładnikiem stylu biblijnego, lub przymiotniki użyte w superlatywie *najwyższy*, *największy* (43), też określenie *prawdziwy*, zazwyczaj przypisywane tej Boskiej Osobie w tekście Pisma Świętego (47). Takim sposobem nominacje rozbudowane podkreślają godnościową funkcję wyrazu *Pan*, wiążą wyraz z panowaniem (poprzez użycie spójników w nazwie), a podniosłości tego rodzaju deskrypcjom dodają przymiotniki wartościujące.

---

[18] Jk 2,1: „Nie miejcie z brakowaniem osób wiary Pana naszego Jezusa Chrystusa chwały" (FBW, 2013).

[19] Tm 2,5: „Bo jeden Bóg, jeden pośrzednik Boga i ludzi, człowiek Chrystus Jezus" (FBW, 2013).

[20] Podobny sposób użycia tego wyrazu zaobserwowali wszyscy badacze (Kucała, 1999; Mika, 2002; Zmuda, 2012), można więc to uznać za cechę powszechną w pismach religijnych owej doby.

(41) Przetoż piſmo częſto wſpomina o Pánu náßym / że on nás kupił / albo odkupił (PK II, 203).

(42) męka Pana á Zbàwićielá náßego (PK I, 376).

(43) naywyßßy y naywiękßy ieſt Pan naß Ieſus Chriſtus (PK I, 4).

(44) Krew Páná náßego Ieżuſá Chryſtuſá w Náśw: Sákrámencie (PK II, 190).

(45) Pan náß Ieſus Chriſtus Bog y człowiek (PK I, 18).

(46) Pan y Zbáwićiel náß Chryſtus Ieżus przyßedł ná ten świát (PK II, 26).

(47) Pan náß Ieżus Chryſtus Krol prawdźiwy (PK II, 146).

3.4. Syn

Stanowiący podstawę deskrypcji nominalnej Chrystusa wyraz *Syn* również nie występuje samodzielnie w tekście postylli Szyrwida, podobnie zresztą jak w tekście biblijnym. Towarzyszą mu zazwyczaj wyrazy opisujące Jego boską (48) lub ludzką naturę (49, 50): *Boży/człowieczy*, lub nieco rzadsze określenia stanowiące rozbudowane grupy rzeczownikowo-przymiotnikowe: *Boga prawego* (53). Mogą to być wyrazy podkreślające Jego pochodzenie z ludu, wyrażone przymiotnikiem *ciesielski* i rozbudowane określenia: *bez bogactw i okazałości zwierzchniej* (51). Podobne rozbudowane określenia znajdują się również w tekście Pisma Świętego, są jego cechą charakterystyczną i występują w postylli Szyrwida w przykładach pochodzących z cytatów biblijnych w całości, por. *Syná człowieczego przychodzącego w obłoku z wielką mocą y Màieſtatem* (49), chociaż obocznie obok podniosłych deskrypcji biblijnych autor zamieścił w tekście także deskrypcje bez rozbudowanych uzupełnień biblijnych, nacechowane potocznością (52).

W skład deskrypcji wieloskładnikowych wchodzą też wyrazy odnoszące Syna do Jego Ojca. Są to zamki dzierżawcze: *jego* (52), *swego* (53–55) oraz przymiotniki wartościujące w superlatywie: *najmilszy* (54, 55) lub pełniące funkcje relacjonujące: *jednorodzony* (52), *jedyny* (55).

(48) Synu Bożym v Iáná S. (PK I, 18).

(49) Na ten czás vyrzą Syná człowieczego przychodzącego w obłoku z wielką mocą y Màieſtatem[21] (PK I, 27).

[21] Łk 21,27: „A tedy ujźrzą Syna Człowieczego przychodzącego w obłoku, z mocą wielką i majestatem" (FBW, 2013).

(50) Dla tego dána mu ieſt władzà ſądowa / iż Synem człowieczym ieſt (PK I, 24).

(51) Obràc tedy Syná ćieśielſkiego bez bogàctw y okazałości zwierzchney (PK I, 74).

(52) Ten dar ieſt Syn iego iednorodzony (PK I, 58).

(53) ſyna ſwego Bogà práwego człowiekiem práwdźiwym vczynił (PK I, 62).

(54) nędze / ćięßkośći / vtrapienià w ktoreſmy przez grzech wpàdli / nà swego nàmilßego Synà włożył (PK I, 59).

(55) pokazał Bog przećiwko grzechom nà Synie ſwoim namilßym / y iedynym (PK I, 180–181).

Deskrypcja *Syn Boży* bywa rozbudowywana o nominację jednostkową *Chrystus*, mającą identyfikację konkretną (56) lub określenia uzupełniające treść grupy nominalnej o odniesienia do Boskiego i ziemskiego pochodzenia Chrystusa – *książę nieba i ziemi* (57) lub przeznaczenia – *słowo Boże* (58), w których uwidaczniają się aluzje biblijne.

(56) Lecz Syn Boży Chriſtus według Boſtwà ieſt niewidomy / á według człowieczeńſtwà ieſt widomy (PK I, 22).

(57) Syn Boży kśiążę niebá y źiępie (PK I, 231).

(58) ſyn Boży / àbo ſłowo Boże było od wiéków[22] (PK I, 139).

Grupa nominalna może być rozbudowywana o konstrukcje predykatywne *X jest Y* (59) lub *X, który jest Y* (60). Są to wieloskładnikowe deskrypcje ukazujące różnorodne uzupełniające określenia persony Boskiej – *słowo* i *mądrość* (59), *obraz* i *zwierciadło* (60). Podobnie jak w przykładach analizowanych wcześniej, tego typu nominacje mają postać parafrazy tekstowej, ułożonej w postaci następujących po sobie szeregowo zdań tekstowych (60, 61).

(59) A iż Syn Boży ieſt ſłowem y mądrośćią Oyca (PK I, 22).

(60) Synà Bożego / ktory ieſt obrazem Bogá Oycà barzo świetnym× / w którym święći wßytkie ſtworzenia widzą iàko w zwierćiedle (PK I, 24).

(61) iedyny Syn Boży / rowny Oycu ſwemu we wßē / prawdźiwy Bog / wieczny bez końcá (PK II, 218).

[22] J 1,23: „Jam głos wołającego na puszczy: Prostujcie drogę Pańską" (FBW, 2013).

Z analizy deskrypcji z wyrazem *Syn* w podstawie wynika, że nominacja ta konotuje określenia dotyczące relacji Syna z Bogiem Ojcem oraz Jego dwojakiej natury – boskiej i ludzkiej. Podniosłość tym deskrypcjom nadają różnego rodzaju określenia, zazwyczaj o proweniencji biblijnej.

3.5. Król

Nazwa *Król*, podobnie jak nominacja *Bóg* czy *Pan*, w tekście kazań nie występuje pojedynczo. Stanowi ona podstawę do tworzenia deskrypcji wieloskładnikowych określających cechy królewskiego pochodzenia Chrystusa. Najprostsza jej wersja jest uzupełnieniem wyrazu *Król* o przymiotniki podkreślające nietypowość pełnionej przez Niego funkcji – *jest On Królem cichym i łaskawym* (62), *nowym nowych wieków* (65), *jedynym* (*jeden*) (66). Deskrypcja zaś *Król narodzony* jest parafrazą cytatu biblijnego *narodził Król Żydowski* (63). Szyrwid uzupełnił układanymi w szeregach składnikami różne określenia króla o nazwy własne *Jezus i Chrystus*, dokonując czasami niezbędnej w tekście identyfikacji jednostkowej (65, 67, 68) lub godnościowej poprzez dodanie tytułu *Pan*. W ich składzie jest również tytuł biblijny *Król Królów* (68) albo występuje bardziej potoczne określenie *Król wszystkich ludzi* (64). Jego królowanie wiąże się z królowaniem Ojca, co jest przekazywane poprzez deskrypcję tekstową z odniesieniem do różnych miejsc Pisma Świętego i opiera się na ich parafrazie, nie zaś na dokładnym powtórzeniu bardziej rozbudowanego określenia biblijnego (69).

(62) ćichego y láſkáwego krolá twego (PK II, 170).

(63) Dobrze go tédy trźey krolowie názywáią krolem národzonym. Gdźie ieſt ktory śię nárośił krol źydowſki?[23] (PK I, 167).

(64) on ieſt pánem y krolem wßytkich ludźi (PK I, 173).

(65) Krol nowy nowych wiekow Chryſtus Ieżus (PK II, 204–205).

(66) tak ieden Kroł / ieden monarchá króluié ná wßytkim świećié Chryſtus (PK I, 133).

(67) Krol Chryſtus Pan (PK I, 156).

(68) Krol krolow Pan náß Ieżus Chryſtus (PK I, 83).

[23] Mt 2,2: „Gdzie jest, który sie narodził, król Żydowski?" (FBW, 2013).

(69) Chryſtus iáko Syn ieſt krolem y Pánem tychże kroleſtw / ktorych ieſt y oćiec iego[24] (PK I, 152).

3.6. Bóg

Nominacja *Bóg* w odniesieniu do Chrystusa jest dookreślana poprzez użycie nazwy o identyfikacji jednostkowej – *Jezus* (70), *Chrystus* (71). Użyte określenie predykatywne *jest człowiekiem* wnosi dodatkową informację o pochodzeniu w strukturze rozbudowanej szeregowo – *Bóg-człowiek* (71), lub funkcji: *jest Królem* (72). Każda z tych nominacji tworzy deskrypcję wieloskładnikową rozbudowaną dodatkowo o przymiotnik *prawdziwy*. Nominacja ta, podobnie jak nazwanie z wyrazem *Pan* w podstawie, zazwyczaj konkretyzuje, o jakiego władcę chodzi, poprzez użycie w tym celu imienia własnego lub podkreślenie ziemskiego pochodzenia Boskiego Syna.

(70) Bog Ieʒus ták rʒekł (PK II, 191).

(71) ten ktory był Bogiem / ieſt oraʒ y cʒłowiekiem / y prʒeto naʒywa ſię Chryſtus / Bog cʒłowiek y cʒłowiek Bog (PK I, 59).

(72) Pan Chryſtus ieſt prawdʒiwym Bogiem / ieſt teʒ y prawdʒiwym Krolem (PK II, 149).

4. Nominacje metaforyczne

Licznie występujące nominacje metaforyczne zasługują na opis odrębny, tutaj zostaną zaprezentowane tylko niektóre ich grupy. Są to określenia: a) charakteryzujące cechy i przymioty Chrystusa: *Sprawiedliwość* (PK I, 60), *Światłość* (PK I, 138), *Prawda*, *Mądrość* (PK I, 63), *Baranek* (PK II, 207); b) określające Jego funkcje na ziemi: *Pośrednik* i *Zastępca* (PK I, 130), *Sternik* (PK I, 275), *Pielgrzym*, *Zbawiciel* (PK II, 242), *Kapłan*, *Biskup Najwyższy* (PK II, 198), *Mistrz* (PK I, 63), *Zwierciadło* (PK I, 112); c) wskazujące Jego pochodzenie i przeznaczenie: *Boskie Słowo* (PK I, 18), *Księga Żywa* (PK I, 18), *Kupiec z Nieba* (PK II, 26), *Książę Nieba i Ziemi* (PK I, 231) i wiele innych.

Te metaforyczne nominacje zazwyczaj są objaśniane za pomocą już analizowanych w tym opracowaniu konstrukcji szeregowych wprowadzanych

[24] Łk 1,35: „Przetoż i co sie z ciebie narodzi Święte, będzie nazwano Synem Bożym"; Rz 8,32: „Który też własnemu Synowi swemu nie przepuścił, ale go za nas wszystkich wydał" (FBW, 2013).

przez spójnik *albo* (73), konstrukcji predykatywnych *X jest Y*, *X rozumie się Y*, w których poprzedzają one odniesienie do deskrypcji wskazującej na Chrystusa w sposób jednostkowy (74) lub są umieszczone po nazwie własnej Chrystusa (75). Wyjaśnienie nominacji alegorycznej zazwyczaj zawiera konstrukcja rozbudowana o zdanie składowe typu *X, który* (76) lub *X dlatego* (77). Występują też konstrukcje z wyzerowanym składnikiem predykatywnym w pozycji finalnej w zdaniu (78). Konstrukcje predykatywne zawierające deskrypcje Chrystusa o charakterze metaforycznym często są uzupełniane o informacje tekstowe wprowadzane jako wyrażenia metatekstowe pochodzenia biblijnego (*ktorą Bog nà obłokách rozćiągnął*) i uzupełniane przez dodatkowe zdania składowe (79).

(73) **Słowo:** Pośiáne ieſt to ſłowo ábo Syn Boży w cżlowieczeńſtwie náßym (PK I, 341).

(74) **Księga Żywa:** Pan náß Ieſus Chriſtus Bog y cżłowiek ieſt nam kśięgą żywą[25] (PK I, 18).

(75) **Moc Boża i Mądrość:** Tá żáś moc Boża y mądrość rozumię śię Chryſtus Syn Boży[26] (PK I, 341).

(76) **Zwierciadło:** Chryſtusá żwierćiádłá ſwego / w ktorym śię ma cżęſto przeglądáć ieśli iego pokory / ćierpliwośći / poſłußeńſtwa / ćichośći / náśladuie (PK I, 112).

(77) **Sprawiedliwość:** Stał śie práwi nam od Bogá ſpráwiedliwośćią[27] dla tego iż Chryſtus ſpráwiedliwie długi náßych grzechow zniosł (PK I, 60).

(78) **Baranek:** Báránka nie nagánionego y niepokalánego Chryſtuſá[28] (PK II, 207).

(79) **Tęcza:** Oni ktorzy toną od potopu złośći× mieliby pátrzyć ná tęczę / ktorą Bog nà obłokách rozćiągnął[29] / to ieſt ná Chryſtuſá vkrzyżowánego / ktorego mękę y śmierć w te dni kośćioł im wyſtawuie / áby śię hámowali y przeſtáli roſpuſty (PK I, 370).

---

[25] W tekście kazania Szyrwid odwołuje się do Iz 8,1: „Weźmi sobie księgi wielkie i napisz na nich pismem człowieczym" (FBW, 2013).

[26] I Kor I,24: „przepowiadamy […] Chrystusa, mocą Bożą i i mądrościa Bożą" (FBW, 2013).

[27] I Kor 1,30: „został się mądrością od Boga, i sprawiedliowścią, i poświęceniem, i odkupieniem" (FBW, 2013).

[28] I P, 1, 19: „[…] baranka niezmazanego i niepokalanego – Chrystusa" (FBW, 2013).

[29] Aluzja do Rdz 9,13: „Łuk mój położę na obłokach i będzie znakiem przymierza między mną a między ziemią" (FBW, 2013).

Bez wątpienia, nazwy te są zawsze nacechowane podniosłością, co podkreślają wielokrotnie używane przymiotniki lub zaimki dzierżawcze w ich strukturze lub obocznie użyta peryfraza. Za oryginalną należy raczej uznać przytoczoną w peryfrazie interpretację określenia metaforycznego, w której wyodrębnione określenia odbiegają od tekstu biblijnego. Przykładem mogą być interpretacja *Zwierciadła*, *Sprawiedliwości*, *Tęczy* oraz określenia *Baranka*. Cytat dosłowny, przytoczony w tekście kazania, łączy się w tego typu opisach z redukcją wyrażenia biblijnego lub jest jego parafrazowaniem[30].

5. Typy nominacji i ich powiązania z tekstem

Jak wynika z przeprowadzonej analizy kilku najbardziej rozpowszechnionych grup nazewniczych z imionami własnymi *Jezus*, *Chrystus* oraz nominacjami *Syn*, *Pan*, *Król*, *Bóg* w podstawie, wykazują one duże podobieństwo ze względu na strukturę. Są to grupy nominalne rozbudowywane poprzez określenia przymiotnikowe lub rzeczownikowe. Często znajdują się w nich zaimki dzierżawcze lub wskazujące. Deskrypcje wieloskładnikowe zostały utworzone poprzez układanie grup szeregowych lub uzupełnienia nazw podstawowych o określenia predykatywne. W każdym z analizowanych typów nie brakuje również objaśnień tekstowych, w których występują nominacje rzeczownikowe będące nośnikami przypisywanych Chrystusowi różnorodnych cech i funkcji związanych z podstawą. Podobne struktury i sposoby rozwijania treści można napotkać również w tekście biblijnym.

Nominacje te pełnią różnorodne funkcje stylistyczne i pragmatyczne: od neutralnej i służącej do wskazywania na osobę, do podniosłej, wykorzystywanej w celu skoncentrowania uwagi czytelnika na postaci Chrystusa. Najbardziej wyraziste są nominacje wieloskładnikowe, nie bez znaczenia jest też szyk ich składników oraz pozycja określeń jednoskładnikowych w zdaniu, w czym uwidaczniają się również cechy stylu właściwego Pismu Świętemu.

Imiona własne *Chrystus* i *Jezus* dominują w tekście kaznodziejskim. Wydaje się jednak, że wyrazy te utraciły już więź z ich pierwotną semantyką, zwłaszcza imię *Chrystus*, pierwotnie w tekście biblijnym oznaczające misyjne

[30] Są to elementy związane ze sposobem objaśniania prawd wiary przez Szyrwida. Autorka niniejszego artykułu poświęciła temu odrębną publikację (Rutkovska, 2022, ss. 64–84). O sposobach wyjaśniania przez Wujka pojęć biblijnych pisała też D. Bieńkowska (1998, ss. 291–298).

przeznaczenie Syna Bożego[31]. Nie wykazują tego powiązania też towarzyszące im bardzo zróżnicowane typy nominacji uzupełniające treść zawartą w wyrazie podstawowym i będące w wielu wypadkach wynikiem powiązań konotowanych przez znaczenie zawarte w wyrazie podstawowym. Imię własne to zatem bardzo wygodny sposób oznaczania konkretnego, jednostkowego. Nie jest nacechowane stylistycznie i może być używane samodzielnie w narracji neutralnej, opisującej dzieje Chrystusa. Tym prawdopodobnie należy tłumaczyć wysoką frekwencję imienia własnego w tekście kaznodziejskim, co potwierdzają już badania przeprowadzone na tekstach innych autorów[32].

Nominacje z wyrazami *Syn*, *Pan*, *Król*, *Bóg* są mniej samodzielne znaczeniowo w tekście kazań, zazwyczaj nie występują one pojedynczo. Autor zaopatrzył je w uzupełnienia tekstowe oraz przeznaczył do konotowania bardzo konkretnych treści. *Syn*, związany pochodzeniem z Bogiem Ojcem i człowiekiem, jest uwielbiany i jedyny, szanowany i podziwiany. *Pan* jest określeniem godnościowym, ale o panowaniu Chrystusa, podobnie jak o królowaniu, można mówić tylko poprzez uwzględnienie Jego relacji z Ojcem. To dzięki Niemu Syn uzyskuje należne cechy władzy, dane Mu, podobnie jak boskie pochodzenie, tylko dzięki relacji z Panem Najwyższym. Deskrypcje metaforyczne również uwydatniają misyjność i posiadanie cech wysokiej duchowości poprzez relację z Ojcem. Traci przez to Chrystus swój bliski bezpośredni związek z człowiekiem, Jego obraz jest nieco oddalony od człowieka, a zasługi i czyny stanowią przywilej dany odgórnie i celowo. Akcentowana i podkreślana jest istota Boska tej postaci, godna szacunku i uwielbienia, będąca wzorem do naśladowania. Postawa chrystologiczna prezentowana w postylli Szyrwida ma cechy trochę inne niż w tekstach Wujka[33], w kazaniach polskiego kaznodziei Chrystus jest bowiem bliższy ludziom, ma więcej cech łączących go z człowiekiem[34].

---

[31] O zachowaniu takiego związku w tekście Nowego Testamentu pisał R. Zarębski (2006, s. 18).

[32] Należy tu przytoczyć już wzmiankowane wyżej prace Migdał (2004), Jachimovič, Rutkovskiej (Rutkovska & Jachimovič, 2022); Kucały (Kucała, 1999); Zmudy (Zmuda, 2012); Miki (Mika, 2002) i in.

[33] Analiza tekstu Wujka ma tu swoje uzasadnienie. Jego postylle były bardzo popularne na Litwie w czasie, kiedy Szyrwid układał swoje kazania. W taki sposób można wykryć stopień powiązania myśli kaznodziejskiej Szyrwida i Wujka. Dotychczas dostrzeżono jednak bardzo ważne dla Szyrwida cechy oryginalne, nie zaś naśladowanie kazań Wujkowych.

[34] Z analizy nominacji Chrystusa w postyllach Wujka wynika, że profil Chrystusa-człowieka dominuje w kazaniach polskiego kaznodziei, ukazuje Go jako osobnika

Nominacje Chrystusa mają więc związek z tekstem kazań. Na podstawie struktury semantycznej nazw można dotrzeć do jego treści, nie pojawiają się one bowiem w tekście przypadkowo. Stanowią odbicie zawartych w nim myśli i sposobów argumentacji[35]. Z kolei struktura formalna nominacji osobowych ma związek ze sposobem mówienia o prawdach wiary głoszonych w kazaniach i jest powiązana stylistycznie z tekstem, stanowi odbicie stylu, jaki w tym gatunku literackim został zastosowany. Jest ona składnikiem jądrowym tekstu[36], musi więc być z nim powiązana. Jej redukcja świadczy o potoczności wypowiedzi, a rozbudowanie – nadaje mu podniosłość.

Utwory kaznodziejskie dostarczały nazw nowych[37]; ponadto nazwy te są bardziej różnorodne w utworach znacznie odbiegających od tekstu Biblii, chrakteryzujących się większą swobodą interpretacyjną. Zaobserwowano więcej oryginalnych konstrukcji w kazaniach Wujka. Jeszcze większą różnorodność dostrzegali badacze w kazaniach Reja, który przedkładał parafrazowanie tekstu Pisma Świętego nad jego cytowanie[38]. W kazaniach Szyrwida widać dokładne cytowanie Pisma Świętego, być może dlatego analizowane nominacje wykazują większe tendencje do naśladowania, chociaż zauważalne są sposoby nazywania Chrystusa odbiegające od tradycji biblijnej.

---

mieszkającego wśród ludzi (*Mieszczanina*), bliskiego człowiekowi (jego *Brata, Przyjaciela*), jednocześnie opiekuna (*Ojca, Stróża i Obrońcę*), sprawującego nad człowiekiem pieczę duchową (*Lekarz*). Uwidaczniają się Jego cechy fizyczne: jest On jasny, otoczony blaskiem, w białych szatach; cechy osobowe przybliżają Go do ludzi: jest On mężem szlachetnym, dobrym i miłosiernym, czczonym i szanowanym przez ludzi (Rutkovska & Jachimovič, 2022, ss. 216–217).

[35] O podobnej spójności nazwy własnej z tekstem pisał też badacz onomastyki biblijnej Nowego Testamentu R. Zarębski. W swojej pracy przedstawił rozbudowaną klasyfikację strukturalną i semantyczną nazw osobowych, w tym też nominacji Chrystusa (Zarębski, 2006, ss. 29–61).

[36] Tak określa nazwy własne w tekście kaznodziejskim T. Mika (2002, s. 17).

[37] Wniosek o kazaniach jako ważnym źródle nowych nazw na określenie Boga wysnuli W. Rzepka i B. Walczak, podkreślając, że przyrost nazw własnych Boga w polszczyźnie XVI wieku wskazuje na ich biblijną proweniencję i jest wiązany z przekładami Psałterza, Nowego Testamentu. Drugim zaś ważnym źródłem bogactwa określeń Boga jest postyllografia, a trzecim – poezja religijna (Rzepka & Walczak, 1999, s. 65).

[38] K. Górski (1959, ss. 47–48) przeprowadził badania nad warstwą cytatową w kazaniach Reja i zauważył nawet zniekształcenie podstawowej myśli w odniesieniach biblijnych oraz bardzo swobodne tłumaczenie perykop biblijnych (por. też Rutkovska, 2016, s. 65). Przypuszczenie o dużej różnorodności nominacji istot Boskich w jego postylli formułują W. Rzepka i B. Walczak (Rzepka & Walczak, 1999, s. 65).

6. Podsumowanie

Celem niniejszego opracowania było ustalenie sposobów nazywania Chrystusa w tekście kaznodziejskim opartym na interpretacji Pisma Świętego zgodnie z istniejącymi w owej dobie zalecaniami starszych Kościoła. Można by się spodziewać w dużej mierze zapożyczenia z tekstu biblijnego nominacji dla określenia centralnej postaci w postylli i generalnie naśladowania stylu biblijnego, przeniesienia nazw utrwalonych przez tradycję wyznaniową do tekstu kaznodziejskiego.

W jakimś stopniu przypuszczenia te się potwierdziły, ujawniły się bowiem w tekście nazwy i tytuły biblijne. Jednak sam gatunek dzieła kaznodziejskiego, którego właściwości wynikały z jego pragmatyki – potrzeby objaśniania i nauczania, a w praktyce też docierania do wiernych w sposób zrozumiały i jednocześnie obrazowy[39] – powodowały, że interpretacja Pisma Świętego przybierała charakter twórczy. Mimo znacznego naśladownictwa wytworzyły się nominacje nacechowane potocznością[40] i odbiegające swoim kształtem od nominacji biblijnych; jako ważna cecha w procesie tworzenia deskrypcji nominacyjnych[41] ujawniła się także metaforyzacja. Cechą istotną w powstawaniu antroponimii biblijnej, która stanowi część składową terminologii religijnej, jest parafrazowanie, redukcja utrwalonych określeń lub ich przekształcanie, czy też tworzenie nowych na podstawie tekstu biblijnego. Zaobserwowano naśladownictwo łączone z innowacją, z czego można wysnuć wniosek, że tendencje te na początku XVII wieku były już widoczne na Litwie.

Zakładać więc możemy, że rodzaj kazania i jego treść mają związek z postawą mentalną grupy i zapotrzebowaniem na określony typ słowa w danej sytuacji życiowej. Tak się kształtuje czynnik etniczny w kazaniach, znajduje wyraz tło kulturowe, które programuje nowe treści i ma wpływ na intencję autora.

---

[39] Akcentuje to też W. Pawlak: „Kaznodzieje, ożywiani duszpasterskim zapałem, pozostając ludźmi swoich czasów, ubierali stare treści, utrzymane na soborze trydenckim, w formy odpowiednie dla środowiska, w którym działali" (Pawlak, 2005, s. 312).

[40] W późniejszych przekładach Pisma Świętego badacze również dostrzegają cechy języka potocznego (por. Umińska-Tytoń, 1994, ss. 73–82).

[41] I. Szlesiński (1978, ss. 111–112) odnotował dużą liczbę takich nazw w polskich kazaniach z XVII wieku. Ich wartość stylistyczną widział w tym, że „wzmagają one zaangażowanie emocjonalne słuchacza, wywołują wyraźne skojarzenia dodatnie lub ujemne, uwypuklają charakterystyczne cechy desygnatu".

Bez wątpienia, uwypuklenie niektórych wątków i pomijanie innych dostarczy odpowiedniego słownictwa do ich opisu. Każde kazanie będzie więc źródłem tradycyjnej lub nowej terminologii religijnej. Jej struktura będzie miała związek z treścią i formą gatunkową wypowiedzi.

Skróty

EK – *Encyklopedia katolicka: T. 3. Cenzor – Dobszewicz* (Łukaszyk i in., 1979).

FBW – *Biblia w przekładzie księdza Jakuba Wujka z 1599* (2013).

PK I – *Punktai sakymų nuo advento iki Gavėnios* / *Punkty kazań od Adwentu do Postu* (Sirvydas, 2015b).

PK II – *Punktai sakymų Gavėniai* / *Punkty kazań na Wielki Post* (Sirvydas, 2015a).

PNT – *Postacie Nowego Testamentu: Słownik-konkordancja* (Bosak, 1996).

SI – *Punktai sakymų 1629, 1644: Indeksas* (Sirvydas, 2021).

SNT – *Słownik grecko-polski Nowego Testamentu* (Popowski, 2007).

SSB – *Słownik symboliki biblijnej: Obrazy, symbole, motywy, metafory, figury stylistyczne i gatunki literackie w Piśmie Świętym* (Ryken i in., 2017).

Bibliografia

Bartmiński, J. (2007). *Językowe podstawy obrazu świata*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Bieńkowska, D. (1998). O pewnej metodzie przybliżania świętych tekstów przez Jakuba Wujka. W M. Kamińska & E. Umińska-Tytoń (Red.), *Funkcja słowa w ewangelizacji: Materiały z konferencji 6–8 maja 1998 r.* (ss. 291–298). Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie.

Bieńkowska, D. (2002). *Polski styl biblijny*. Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie.

Cieślikowa, A. (1993). Nazwy własne w różnych gatunkach tekstów literackich. W M. Biolik (Red.), *Onomastyka literacka* (ss. 33–39). Wydawnictwa Wyższej Szkoły Pedagogicznej.

Górski, K. (1959). *Z historii i teorii literatury*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Janowowa, W., Skarbek, A., Zbijowska, B., & Zbiniowska, J. (1991). *Słownik imion* (2. wyd. popr. i rozsz.). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Kucała, M. (1999). Nazywanie Chrystusa w historii polszczyzny. W B. Kreja (Red.), *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego* (ss. 205–212). Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

Lech-Kirstein, D. (2015). Zwrot kulturowy w badaniach onomastycznych. *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, *2015*(30), 85–95. https://doi.org/10.14746/psj.2015.30.5

Migdał, J. (2004). *Wyznajemy, że On jest Panem naszym, Mesjaszem, Bogiem i człowiekiem prawdziwym, Zbawicielem i Odkupicielem naszym* – jak Jakub Wujek nazywa Jezusa w swoich Postyllach? W S. Mikołajczak & T. Węcławski (Red.), *Język religijny dawniej i dziś: Materiały z konferencji, Gniezno, 15–17 kwietnia 2002* (ss. 298–308). Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne".

Mika, T. (2002). *Maryja, Jezus, Bóg w „Rozmyślaniu przemyskim"*. Wydawnictwo WiS.

Pasek, Z., & Skowronek, K. (2008–2009). Co onomasta ma z religioznawcą? Ku onomastyce interdyscyplinarnej na przykładzie nazw Kościołów i związków wyznaniowych w Polsce. *Onomastica*, *53*, 9–32.

Pawlak, W. (2005). *Koncept w polskich kazaniach barokowych*. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego

Rejter, A. (2014). Nazwy własne w barokowym romansie wierszowanym – w stronę analizy genologicznej: Na przykładzie twórczości Hieronima Morsztyna. *Onomastica*, *58*, 349–362.

Rejter, A. (2017). *Płaczcie – umarł Pan…*: Nazwy własne we wczesnobarokowym poemacie pasyjnym (na przykładzie *Pamiątki krwawej ofiary Pana Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa* Abrahama Rożniatowskiego). *Poznańskie Studia Polonistyczne: Seria Językoznawcza*, *24*(1), 129–144. https://doi.org/10.14746/pspsj.2017.24.1.8

Rutkiewicz, M. (2006). Sacrum w onomastyce. W Z. Abramowicz & E. Bogdanowicz (Red.), *Onimizacja i apelatywizacja* (ss. 563–579). Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.

Rutkovska, K. (2016). *„Punkty kazań" Konstantego Szyrwida – zabytek piśmiennictwa litewskiego i polskiego z pierwszej połowy XVII wieku*. Lietuvių kalbos institutas.

Rutkovska, K. (2019). Grafia i ortografia dwujęzycznej postylli *Punkty kazań* Konstantego Szyrwida: Część II. Analogie graficzne i ortograficzne w tekście polskim i litewskim. *Prace Filologiczne*, *73*, 369–383. https://doi.org/10.32798/pf.500

Rutkovska, K. (2020a). Postać Maryi w *Punktach kazań* Konstantego Szyrwida. *Prace Filologiczne*, *75*(2), 211–236.

Rutkovska, K. (2020b). Švč. Mergelės Marijos kulto atspindžiai Konstantino Sirvydo *Punktuose sakymu*. *Senoji Lietuvos literatūra*, *49*, 15–45.

Rutkovska, K. (2022). Konstrukcijos tai yra semantika religiniame tekste (remiantis Konstantino Sirvydo *Punktais sakymų*). *Acta Linguistica Lithuania*, *87*, 64–84.

Rutkovska, K., & Jachimovič, K. (2022). Imiona, tytuły i deskrypcje określające Chrystusa w *Postylli Mniejszej* (1590) Jakuba Wujka i *Postylli* (1599) Mikołaja Daukszy. *Etnolingwistyka*, *34*, 202–223. https://doi.org/10.17951/et.2022.34.201

Rutkowska, J. (2014). *Językowy obraz Bożej Matki w XIX- i XX-wiecznych czytankach i kazaniach majowych*. Wydawnictwo Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Jakuba z Paradyża.

Rzepka, W. R., & Walczak, B. (1999). Bóg i szatan w polszczyźnie XVI wieku. W B. Kreja (Red.), *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego* (ss. 57–67). Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

Rzetelska-Feleszko, E. (2007). Onomastyka kulturowa. W A. Cieślikowa, B. Czopek-Kopciuch, & K. Skowronek (Red.), *Nowe nazwy własne – nowe tendencje badawcze* (ss. 57–62). Wydawnictwo PANDIT.

Sarnowska-Giefing, I. (2004). Onomastyka literacka wobec współczesnej stylistyki. W M. Pająkowska-Kensik & M. Czachorowska (Red.), *Nazwy mówią* (ss. 23–31). Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej.

Szlesiński, I. (1978). *Charakterystyka językowo-stylistyczna prozy kaznodziejskiej XVII wieku*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Tokarski, R. (2001). Słownictwo jako interpretacja świata. W J. Bartmiński (Red.), *Współczesny język polski* (ss. 343–370). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Umińska-Tytoń, E. (1994). Tekst sakralny a potoczność: Na podstawie przekładów Nowego Testamentu. *Łódzkie Studia Teologiczne*, *3*, 73–82.

Winiarska, I. (2000). Nazywanie Chrystusa w tradycji Kościoła ewangelicko-reformowanego. *Prace Filologiczne*, *45*, 633–642.

Zarębski, R. (2006). *Nazwy osobowe w polskich przekładach Nowego Testamentu*. Archidiecezjalne Wydawnictwa Łódzkie.

Zmuda, E. (2012). *Nominacje istot duchownych w pismach wybranych mistyków: Studium teolingwistyczne*. Wydawnictwo WAM.

Źródła

Biblia w przekładzie księdza Jakuba Wujka z 1599 [FBW] (J. Wujek, Tłum.; J. Frankowski, Wyd.). (2013). Oficyna Wydawnicza „Vocatio".

Bosak, P. C. (1996). *Postacie Nowego Testamentu: Słownik-konkordancja* [PNT]. Wydawnictwo „W drodze".

Łukaszyk, R., Bieńkowski, L., & Gryglewicz, F. (Red.). (1979). *Encyklopedia katolicka*: *T. 3. Cenzor – Dobszewicz* [EK]. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Popowski, R. (2007). *Słownik grecko-polski Nowego Testamentu* [SNT]. Oficyna Wydawnicza „Vocatio".

Ryken, L., Wilhoit, J. C., & Longman, T., III. (2017). *Słownik symboliki biblijnej: Obrazy, symbole, motywy, metafory, figury stylistyczne i gatunki literackie w Piśmie Świętym* [SSB] (Z. Kościuk, Tłum.; 3. wyd.). Oficyna Wydawnicza „Vocatio".

Sirvydas, K. (2015a). *Punktai sakymų Gavėniai* / *Punkty kazań na Wielki Post* [PK II] (V. Vasiliauskienė & K. Rutkovska, Red.). Lietuvių kalbos institutas.

Sirvydas, K. (2015b). *Punktai sakymų nuo advento iki Gavėnios* / *Punkty kazań od Adwentu do Postu* [PK I] (V. Vasiliauskienė & K. Rutkovska, Red.). Lietuvių kalbos institutas.

Sirvydas, K. (2021). *Punktai sakymų 1629, 1644: Indeksas* [SI] (V. Vasiliauskienė & V. Zinkevičius, Red.). Lietuvių kalbos institutas.

Nominations of Christ in the Catholic Postil by Konstantinas Sirvydas (Konstanty Szyrwid) *Points of Sermons* (1629, 1644)

Summary

The article presents an analysis of the structure and semantics of the nominations referring to Christ recorded in the Catholic postil by Konstantinas Sirvydas (Konstanty Szyrwid). The study aims to show how they are created and what function they play in the text of the sermonic work. By examining the name as an individual product of the author, we position our research at the crossroads of theology and linguistics, and use the methodology of cultural onomastics. The structural analysis of the names shows that there are single and multi-component nominations in the text, as well as names extended with predicative and textual descriptions. Most of them are of biblical origin, but there is also paraphrasing present of biblical descriptions, their reduction or transformation, which results in the creation of new names based on postillic text. The semantic analysis of the names allows us to reach the content of the sermons, reflects on the thoughts and arguments they contain, and reveals the attitude of the author. The results of the study indicate that the basic source of biblical anthroponymy in the Polish language in the sixteenth and seventeenth centuries was not only the Holy Bible, but also parabiblical works.

Nominacje Chrystusa w postylli katolickiej Konstantego Szyrwida *Punkty kazań* (1629, 1644)

Streszczenie

W artykule została przedstawiona analiza struktury i semantyki nominacji określających Chrystusa, utrwalonych w postylli katolickiej Konstantego Szyrwida. Celem opracowania jest ukazanie sposobu ich tworzenia oraz funkcji, jaką pełnią w tekście utworu kaznodziejskiego. W niniejszym studium nazwa

jest rozpatrywana jako wytwór indywidualny autora, a omówione tu badania sytuują się na pograniczu teologii i językoznawstwa. W opracowaniu wykorzystana została też metodologia onomastyki kulturowej. Z analizy strukturalnej nazw wynika, że w tekście występują nominacje jedno- i wieloskładnikowe oraz nazwy rozbudowane o deskrypcje predykatywne i tekstowe. Większość z nich ma proweniencję biblijną, ale zdarza się również parafrazowanie deskrypcji biblijnych, ich redukcja lub przekształcenie, a także tworzenie nowych nazw na podstawie tekstu postyllicznego. Analiza semantyczna nazw pozwala dotrzeć do treści kazań, stanowi odbicie zawartych w nich myśli i sposobów argumentacji oraz ujawnia postawę autora postylli. Z badania wynika, że za podstawowe źródło antroponimii biblijnej w języku polskim w XVI–XVII wieku należy uznać nie tylko Pismo Święte, ale też utwory parabiblijne.

Słowa kluczowe: kazanie; onomastyka biblijna; nazwania Chrystusa; Konstantinas Sirvydas (Konstanty Szyrwid)

Keywords: sermon; biblical onomastics; names of Christ; Konstantinas Sirvydas (Konstanty Szyrwid)

Krystyna Rutkowska, Vilnius University, Vilnius, Lithuania
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5789-9972
Correspondence: kristina.rutkovska@flf.vu.lt

The preparation of this article was financed within the statutory activities of Vilnius University.

Competing interests: The author has declared that she has no competing interests.

Publication history: Received: 2022-11-29; Accepted: 2023-10-04; Published: 2023-12-31